

MARIANNE ENGDAHL:

Att vara multinationell

Multinationella företag utsätts ofta för kritik, i Sverige inte minst från fackets sida. Marianne Engdahl är anställd i Svenska Shell, ett av de företag som under oljekrisen kommit i blickpunkten. Hon menar att kritiken är orättvis mot företaget och skadlig för de anställda och rent av ett hot mot deras trygghet. Hennes artikel handlar om vad ett multinationellt företag är och hur det fungerar. Företag som förmår "gå över gränserna" är uppenbarligen både nyttiga och nödvändiga för världsekonomin, inte minst för utvecklingsländerna, men de tvingas lära sig att balansera mellan olika nationella intressen och förändrade politiska förutsättningar.

Det är få företeelser i det nutida samhället som väckt så heta känslor till liv och gett upphov till en sådan mytbildning som de multinationella företagen (MNF). Negativa skrivelser förekommer i speciellt den fackliga pressen om denna bolagstyp. På sista tiden har dessutom TCO i samband med den Eckerbergiska utredningen ställt sig på den sida som förordar starkare kontrollåtgärder gentemot MNF. Detta är klart diskriminerande mot MNF och därmed mot de svenska anställda i dessa företag. I mitt eget företag är ledningen helsvensk och likaså det stora flertalet av de anställda. Enligt god praxis följer bolaget de regler och bestämmelser, som gäller för all bolagsverksamhet i Sverige.

Om MNF cirkulerar ofta onyanserade myter. Det har sagts

- att de har utövat otillbörliga politiska påtryckningar – i Latinamerika
- att de inte har utövat tillräckligt stora politiska påtryckningar – i Sydafrika
- att de kontrolleras från det land där moderbolagen har sitt säte på ett sådant sätt att enbart detta land skall dra nytta av verksamheten
- att de betalar minimala eller inga skatter lokalt och att de överför alla vinstmedel till utlandet
- att de exploaterar lågavlönad arbetskraft
- att de vägrar överföra sin teknologi, eller, om de gör det, att de tar för mycket betalt för den.

Naturligtvis har det alltid funnits företag, som uppträder på ett otillbörligt sätt, oberoende av ägarförhållanden och storlek. Men

det rör sig om undantagsfall och dessa undantag bör inte undanskymma de värdefulla insatser, som MNF gjort och gör för den ekonomiska utvecklingen.

Det finns dock ett område, där det kan uppstå konflikter, som kan få menliga effekter för såväl MNF som världsekonomin, nämligen motstridiga nationella intressen och lagstiftningar.

Inom detta område har det av hävd rått en motsättning mellan det ömsesidiga beroende, som finns inbyggt i världshandeln, och enskilda regeringars önskan att ensidigt skydda det egna landets intressen. Det här är inget nytt problem. Det visar dock en tendens att bli alltmer svårlöst i samma takt som världens nationer blir mera beroende av varandra och samtidigt mera självständiga. Detta är en situation, som de multinationella företagen måste anpassa sig till genom såväl strukturella som organisatoriska förändringar.

De multinationella företagens stora betydelse för världsekonomin förtjänar att understrykas. Allvarliga komplikationer skulle kunna bli följderna av om den värdefulla tillgång, som de är, inte utnyttjades. Redan i dag finns det dock tyvärr tecken som tyder på att åtskilliga sådana företag håller på att dra sig ur sina engagemang på olika håll i världen. Balansen mellan risk och vinst i samband med internationella investeringar hänger redan nu på en skör tråd. Många multinationella företag avstår därför från direkta investeringar. I stället står de till tjänst med teknisk rådgivning mot betalning. Orsakerna till denna förändring är många. En bidragande faktor är dock utan tvekan den

osäkerhet, som råder beträffande de politiska riskerna – något som avspeglas i den fientliga inställning som finns gentemot utländska investeringar.

MNF:s bidrag till världsekonomin

Vari består då MNF:s speciella värde? Man brukar tala om ett flöde över gränserna, som ger ett gott utnyttjande av arbetskraft, kunskaper och kapital. Företagens största bidrag till världsekonomin torde dock bestå i att de har förmåga att organisera sina resurser, att planera, bygga och driva anläggningar samt distribuera varor över många gränser. Därvid söker de anpassningsbara MNF-företagen ta hänsyn till såväl förhärskande internationella attityder och regelsystem som formella och informella krav i respektive länder.

Anpassningsbara och integrerade företagsorganisationers unika värde har insetts av bland annat Comecon-länderna. Dessa länder konkurrerar faktiskt sinsemellan om att få ta dessa företags tjänster i anspråk.

Vidare framhålls betydelsen av MNF i OECD:s deklaration och riktlinjer för multinationella företag från 1976. Samma år förklarade Förenta Nationernas Commission on Transnational Corporations, att en av kommissionens viktigaste målsättningar skulle vara att "främja de transnationella företagens positiva bidrag till nationell utveckling och ekonomisk tillväxt i världen". Det skall inte döljas, att krav på kontroll av MNF höjts i internationella organ, men någon enighet om behoven av sådan kontroll har ännu ej nåtts.

MNF kan lämna ytterligare ett bidrag, som inte har något med teknologi att göra och som inte har blivit tillräckligt belyst. MNF kan bli ännu mer betydelsefulla katalysatorer för sociala förändringar i utvecklingsländerna, när de understödjer arbetskraftens rörlighet och bedriver sin verksamhet enligt god affärssed. Utvecklingsländer har därför ofta bett MNF stanna kvar i landet som kompanjoner till nationella bolag eller som entreprenörer just för att man inom landet önskat bibehålla goda administrativa normer och trots att man inte behövt utnyttja företagens tekniska kunskaper.

Kritiken

Men det räcker inte med att säga, att MNF har sitt speciella värde. De är också utsatta för kritik från såväl industriländer, utvecklingsländer som från företagens hemländer.

75 % av alla transnationella investeringar sker i industriländerna. Ekonomisk nationalism och fruktan för ekonomisk dominans har föranlett bildandet av organisationer i ett flertal stater, vilka har till syfte att motverka de multinationella företagens antiprotektionistiska inverkan. Det existerar alltså i dag barriärer mot transnationella investeringar. Dessa barriärer håller dock på att brytas ned. Det finns en mångfald exempel på att man i stället försöker dra till sig flera utländska investeringar – ja, just i de länder som fört den mest protektionistiska politiken börjar man frukta, att MNF håller på att dra sig ur sina utländska investeringar.

Utvecklingsländernas fientliga inställning till MNF ter sig egentligen ganska egendom-

lig. De vet ju innerst inne, att de behöver utländska investeringar – även om de tycker illa om dem, eftersom de anses som en kvarleva från kolonialismens tidevarv. Denna fientliga inställning får länderna att bilda de mest otroliga grupperingar vid internationella möten, att lägga fram förslag om realistiska villkor och kontrollåtgärder. Sådana förslag ger applåder från Sovjet-blockets sida. Men det råder ingen samstämmighet mellan vad som sägs på dessa möten och det som sägs vid de förhandlingar, som utvecklingsländerna för med de multinationella företagen.

Debatten om MNF:s negativa inverkan på utvecklingsländer kommer utan tvivel att ändra karaktär, eftersom många av dessa länder nu upplever en betydande industrialisering. Många av dem har redan börjat bygga ut förgreningar av sina egna företag utomlands. Dessa nya multinationella företag ställs naturligtvis inför samma problem som de redan etablerade.

Förhållandena mellan de multinationella företagen och det stora flertalet utvecklingsländer torde därför i framtiden inte ge anledning till några större problem. Förutsättningen är att MNF i tid och i alla skiften anpassar sig till politiska svängningar och till förekommande lagstiftning.

Det som är mest oroande är kritiken av och den fientliga inställningen till MNF i industriländerna. Eller om "fientlighet" är ett alltför starkt ord, misstänkliggörandet av dem och påtryckningarna mot dem.

Misstänkliggörandet tar sig olika former. En sådan är påtryckningsgruppernas aktioner. Oppositionen från dessa grupper är

av högst skiftande art men den är samtidigt mycket koncentrerad. Den spänner över ett spektrum, som sträcker sig från ett bestämt motstånd mot kapitalism till en kritik mot multinationella företag som ett medel att uppnå egna politiska mål. En annan är fackföreningarnas inställning. Här står MNF inför ett alldeles speciellt problem. Å ena sidan utsätts de för påtryckningar från OECD-ländernas regeringar och dessa länders fackliga organisationer om bibehållen eller ökad selsättning inom det egna landet. Å andra sidan ställer utvecklingsländerna krav på att få samma arbetstillfällen. Dessa länder har ju mycket litet att erbjuda vid sidan av en villig och utvecklingsbar arbetsstyrka till lägre kostnader.

Det är naturligt, att fackets ombudsmän hyser motvilja mot export av arbetstillfällen. Ändock är det ju kostnadsnivåerna i hemländer med höga standardkrav som är en av orsakerna till export av arbetstillfällen. När det inte går att hindra denna export, försöker facket i stället öka sitt inflytande över nationsgränser. Det är emellertid svårt att förstå, hur en internationalisering av fackföreningsrörelsens inflytande kan bli effektiv, eftersom de regionala intressena varierar så mycket.

Moderbolag och dotterbolag

När man väl vädrat all kritik gentemot MNF, kommer man nästan alltid till sist fram till frågorna: Vem kontrollerar de multinationella företagen? Mot vem är de lojala? Innehar de inte en suverän makt på grund av sin storlek? Är de inte till följd av detta oåtkom-

liga för vanliga individer, för påtryckningsgrupper, fackföreningar, regeringar, ja, för samhället i sin helhet?

Anklagelsen om maktfullkomligheten inom MNF förutsätter inte endast, att ett multinationellt företag skulle ha möjlighet att arbeta utanför varje tänkbar regerings maktsfär. Den utgår också från, att de multinationella företagen har en central ledning, som leder företagets verksamhet på ett sådant sätt, att ingen hänsyn behöver tas till lagar och bestämmelser. Men detta stämmer inte med verkligheten. Multinationella företag arbetar inte i något vakuum. Varje land har sina egna lagar. Dessa lagar måste följas av de multinationella företagens dotterbolag, vilkas ledningar ansvarar för verksamheten i landet. Det är till och med så, att MNF-dotterbolagen måste vädja om att få bli behandlade på samma sätt som nationella bolag, så att de inte blir diskriminerade.

Det förekommer, att en regering går så långt, att den nationaliserar, ja, till och med konfiskerar multinationella bolags dotterbolag utan hänsynstagande till internationella rättsregler och utan hänsyn till tillgångarnas värde. Varje suverän stat, hur liten den än är, kan alltså utöva en effektiv makt över multinationella företags tillgångar inom landet, hur stora bolagen än är.

Respektive moderbolag har själva endast ett begränsat inflytande över sina dotterbolag just till följd av nationella lagar och nationell politik. Detta är ett dilemma, som alla MNF står inför – att kunna gå balansgång mellan ett med nödvändighet centraliserat ansvarsutövande och en decentraliserad verksamhet.

När det gäller centrala instansers finansiella ansvarsutövning, måste ett multinationellt företag arbeta efter normer, som gäller generellt för hela koncernen. Dessa normer fastställs i de länder, där moderbolagets aktier utbjuds till försäljning. Av hänsyn till ägare och finansiärer måste normerna gälla för alla dotterbolag inom koncernen.

Många multinationella företag har även andra normer, som gäller för hela koncernen. Sådana normer kan avse socialt ansvar, integritet och etik, ett skyddande av koncernens namn, anseende och varumärke. Vidare har man med glädje hälsat de frivilliga riktlinjer, som utarbetats av olika organisationer för just multinationella företag, riktlinjer som i sin tillämpning bör fungera som effektivt skydd mot ansvarsfulla kritiker.

Internationell kontroll

Nu finns det personer, som kräver mer av de multinationella företagen än att de följer givna normer och de länders lagar, inom vilka de bedriver verksamhet. Dessa personer vill ha en internationell kontroll av MNF. Men hur skall en sådan kontroll utövas? Genom någon form av övernationell myndighet? Genom multilaterala avtal?

Det är svårt att sätta sig in i hur en sådan övernationell myndighet skall kunna fungera. Den skulle kräva en enorm byråkratisk apparat, som skulle stå fjärran från de problem, som uppstår i sinnevärlden, och vara fjärrad från såväl regeringsorgan som näringslivet i stort. Det finns i dag få tecken som tyder på, att nationella regeringar skulle vara villiga att delegera sitt ansvar för

investeringsfrågor till ett internationellt organ. Därför verkar argumenten för bindande koder och tribunaler, förhör och straffavgifter alltid akademiska. Världen syns ännu inte vara redo för en internationell världsordning, när det gäller ekonomiska ting.

Därför måste vi fortsätta att leva med våra problem – motsägelsefulla nationella intressen, vilka utsätter de multinationella företagen för motstridiga yttre påtryckningar. Men var och en borde förstå, att det kan kännas besvärande för ett MNF att utsättas för motstridiga lagstiftningar och påtryckningar och att de reagerar mot sådant.

Det finns en lång lista över exempel på hur länder försökt utöva sin makt på ett sådant sätt att det fått exterritoriella följder. Här skall endast nämnas några:

- Arabländernas bojkott mot Israel samt Förenta Staternas antibojkottlagstiftning.
- Statlig taxering i Förenta Staterna av inkomster från global verksamhet, även om denna verksamhet inte har minsta anknytning till Förenta Staterna. (Här bör påpekas att de multinationella företagen i dessa fall inte vill undvika beskattning men väl att utsättas för dubbel- eller till och med trippelbeskattning.)
- Antitrustlagstiftningen, som med sina tentakler griper in i andra länders ekonomiska och sociala verksamhet.
- Valutabestämmelser, som kan innebära, att vinster skall sändas hem till moderbolagets hemland. Dotterbolagets hemland vill däremot naturligtvis att dessa vinster skall återinvesteras lokalt.
- Extraterritoriella undersökningar om på-

stådd skada som åsamkats hemlandet utan att det finns något påtagligt bevis för sådan skadeverkan.

- Krav på framläggande av dokument, som en annan stat önskar hemlighålla.

Vart och ett av dessa exempel – och det finns många andra liknande – grundar sig på faktiska, nu förekommande fall.

Intressekonflikterna

De extraterritoriella påtryckningarna har naturligtvis inte alltid varit av negativ art.

Det skulle dock kunna visa sig riskabelt, om regeringar och påtryckningsgrupper i de multinationella företagens hemländer i större utsträckning skulle börja använda MNF som ett verktyg för att utöva politisk påtryckning på främmande länders regimer. Regimer byts ut, även valda regeringar byts ut, och ett samhälles uppfattning kan ändras. Men MNF är uppbyggda för att kunna fungera på lång sikt, trots alla förändringar.

I just det här avseendet föreligger tydligen en intresseklyvning. Generellt vill man – och det helt korrekt – att de multinationella företagen skall låta sina dotterbolag verka i enlighet med de lagar, som gäller i det land, där de bedriver verksamhet. Men om denna stat vid något tillfälle skulle anses som politiskt oacceptabel, ja, då hörs högljudda röster som kräver att moderbolaget skall gripa in i dotterbolagens verksamhet på ett sätt som annars skulle betraktas som helt oacceptabelt.

Det här är inte någon teoretisk utan en

högst reell fara. Under oljekrisen, till exempel, fanns det regeringar, som genom inofficiella påtryckningar försökte få sina "egna" multinationella oljebolag att se till det egna landets intressen. Helt plötsligt krävdes av de multinationella företagen, att de skulle övergå från att vara kommersiella och icke-politiska till att bli raka motsatsen.

Oljebolagen svarade, att de förstod regeringarnas bryderi. Men vem skulle då bli utan olja?

I ett sådant dilemma finns det endast ett svar för ett bolag med fastlagda internationella förpliktelser, nämligen att fördela tillgångarna rättvist efter objektiva kriterier. Annars skulle bolagen ganska snart ha stått utan kunder. De vet, att de skulle mista sitt rykte som pålitliga internationella leverantörer, om de toge speciella lojalitetshänsyn och behandlade sina kunder olika. Om de skulle anses vara sitt hemlands lydiga verktyg och därigenom svika gjorda åtaganden, skulle de föras till ruinens brant. Hittills har de flesta oljebolagen kunnat bibehålla sin integritet i detta avseende.

För att göra en summering: De multinationella företagen måste kunna gå balansgång, när det gäller att respektera olika nationers intressen i en värld bestående av sinsemellan starkt konkurrerande nationella stater, som svartsjukt bevakar sin egen suveränitet.

Inom ett multinationellt företag måste man således vara något av balanskonstnär. Suveräna stater, samhällen, påtryckningsgrupper, individer – alla försöker dra till sig dess uppmärksamhet och hjälpa eller hindra det. Det finns dock en skillnad mellan en balanskonstnär och ett multinationellt före-

tag. Balanskonstnären är en underhållare; det multinationella företaget däremot är en integrerad och viktig del av det globala ekonomiska systemet. Regeringar har alltför lätt att tycka, att de inte skadar MNF genom att införa ytterligare lagar, som kan ge upphov till konflikter med någon annan regering,

eller försätta företaget i en situation, som kan väcka ont blod inom företaget och hos dess medarbetare. Den kumulativa effekten av alla ingrepp kan i långa loppet få det multinationella företaget att avstå från utlandsinvesteringar eller att välja att säga nej i valet mellan två investeringsalternativ: